

Herman Vuijsje

Zwartkijkers

2018 Prometheus Amsterdam

© 2018 Herman Vuijsje
Zetwerk Elgraphic bv, Vlaardingen
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 3953 7

I

Terugkeer van de zwart-witpredikers

Dit jaar is het 75 jaar geleden dat de socialistische schrijver A.M. de Jong in opdracht van de Duitse bezetter werd vermoord. De Jong was de lievelingsschrijver van mijn ouders en zijn boeken staan, stukgelezen, nog steeds bij mij in de kast.

In de militaire roman *Frank van Wezels roemruchte jaren* deed hij verslag van zijn mobilisatie tijdens de Eerste Wereldoorlog. In zijn lichter zat ook ene Sjakie Meier, 'een typische, kleine jodenman', die het regelmatig met de officieren aan de stok kreeg. 'Ik ben hier gedwonge naar toe gesleep,' foetert hij bijvoorbeeld. 'Mod'ik me dan late verwijte dad'et zo lang duurt eer ik een goeie soldaat ben? Nee, laad'u me nou es uitspreke! U is toch begonne! U heb an ons verwete as dadde me geen goeie soldaat benne, en me benne oggenebbisj amper an drie dage in diens. U heb makkelijk prate. Nee, zeg u nou zellef!'

Ook in de kinderstrip *De wereldreis van Bulletje en Boone-staak*, die van 1921 tot 1934 in dagblad *Het Volk* verscheen, toonde De Jong zich vrijmoedig bij het portretteren van 'joodse mensen' en 'mensen met een niet-westerse migra-

tieachtergrond’, zoals ze tegenwoordig moeten worden aangeduid. George van Raemdonck, die de plaatjes tekende, was al even weinig politiek correct. Brazilianen zijn bij hem opgewonden, druk gesticulerende mannetjes. Arabieren hebben een mond met blikerende tanden, een lepe grijns, een angstaanjagende zwarte baard en een kromzwaard in de hand. Negers zijn zo zwart als je Zwarte Piet nooit van z’n leven geschminkt krijgt, en een moddervette negerkoning dreigt na het verstrijken van zijn ambtstermijn door zijn onderdanen te worden opgepeuzeld.

Maar ook sluiten de jeugdige hoofdpersonen, als ze een treinrit maken in het Wilde Westen, vriendschap met bediende Teddy, een ‘kleine neger’ die klappen krijgt van een vadsige witte man. Als Boonestaak vraagt of ’t pijn doet, ‘schudt hij z’n zwarte kroeskop, maar de tranen stonden in z’n ogen en hij had z’n dikke rooie lippen vast op mekaar geklemd’. Een paar afleveringen verder krijgt de witte dikzak z’n verdiende loon.

De Jong was een bevlogen sociaaldemocraat en antifascist en moest daarvoor met zijn leven betalen. Ongemerkt onderwees hij zijn lezertjes in antimilitarisme, feminisme, antikolonialisme en antiracisme – maar grappen maken mocht óók. Ik heb van hem iets geleerd dat tijdens mijn studie niet vanzelfsprekend was en nu opnieuw onder druk staat: vrijmoedigheid in het waarnemen en beschrijven van ‘etnische’ eigenschappen.

Racisme als speculatieobject

Dat etnisch verschil mij bezighoudt, heeft ook te maken met mijn eigen achtergrond. Vlak na de oorlog geboren in een halfjoods gezin, heb ik een grote gevoeligheid meegekregen voor kwesties van discriminatie en racisme.

Maar ook – juist daarom! – een behoefte om te waken tegen onzuiver gebruik van die begrippen.

Naarmate ik me in het onderwerp verdiepte, stuitte ik op een ander mechanisme, dat noodzakelijk is voor groot-schalig en collectief bedreven racisme: conformisme. Tijdens de oorlog was conformisme zowel een belangrijk instrument van de rassenmoord als een aspect van de afzijdigheid die de meeste Nederlanders daarbij betrachtten.

Racisme en conformisme hebben dus veel met elkaar te maken. Dat was ook het geval in de periode waarin ik over dit onderwerp begon te schrijven, de jaren tachtig. Alleen gold het conformisme toen niet het bedrijven en tolereren van racistische daden, maar het tegenovergestelde: een tot het uiterste opgevoerd taboe op iedere referentie aan etnisch verschil.

In de jaren tachtig groeide in Nederland een grote racisme-angst. Vooral autochtone babyboomers wierpen zich op als zaakwaarnemers voor de nieuw aangekomen rijksgenoten uit Suriname en de Antillen en de gastarbeiders uit het Middellandse Zeegebied. Opgegroeid in de schaduw van de oorlog, zagen babyboomers overal de dreiging van ‘herlevend racisme’.

‘In Nederland is “een golf van racisme” gaande,’ schreef Anet Bleich in *Nederlands racisme* (1984). ‘De klacht over een door “hullie” slecht onderhouden trappenhuis en de gaskamer zijn de twee uitersten van één racistisch universum.’ In hetzelfde jaar concludeerde antropoloog Philomena Essed dat Nederland tot in het merg was aangetast door ‘alledaags racisme’.

In 1986 schreef ik er een boek over, *Vermoorde onschuld, etnisch verschil als Hollands taboe*, waarin ik constateerde dat hier een vorm van wederzijdse stereotypering

plaatsvond: witte Nederlanders werden gestigmatiseerd als potentiële racisten, terwijl immigranten werden afgeschilderd als slachtoffers, afhankelijk van zorg en hulpbeleid.

Ik beschreef de opkomst van boetepredikers die het taboe op racisme tot groteske proporties opbliezen. In deze sfeer van angstvallige politieke correctheid kon alleen al het zinspelen op etnisch verschil een beschuldiging van racisme opleveren.

Ik stelde vast dat deze vooroordelen haaks stonden op de feitelijke situatie. In de Nederlandse samenleving zijn sinds de jaren zestig sociale verschillen veelvuldig, vloeierend en veranderlijk. ‘Wit’ en ‘zwart’ zijn er kunstmatige labels voor divers samengestelde groeperingen die elkaar in velerlei opzicht overlappen. Door het aanwakkeren van wederzijdse stereotypingen kreeg het verschil een veel zwaardere lading dan de werkelijkheid rechtvaardigde.

In beleids-Nederland was men ontvankelijk voor de gedachte dat een explosie van racisme dreigde. Zo registreerde het CBS vanaf 1974 in arrestantenbestanden en sinds 1983 in de criminaliteitsstatistiek geen etnische afkomst meer. Dat waren ‘laakbare entiteiten’ – alsof de arme feiten de zonden der wereld op hun schouders torsten.

Ook ontwikkelde zich een omvangrijke bedrijfstak van welzijnsinstanties waarin zaakwaarnemers concurreerden om invloed, posities en geld. Vél geld, want de overheid was bereid diep in de buidel te tasten om schuldgevoelens af te kopen en problemen te omzeilen.

In dit minderhedenbedrijf was racisme het belangrijkste handelsartikel, schreef ik in *Vermoorde Onschuld*. Hoe meer

racisme een zaakwaarnemer kon 'claimen', des te groter zijn marktaandeel. In Nederland komen echter weinig uitingen van virulent racisme voor. Er was dus een zeer koopkrachtige vraag naar een product dat slechts in geringe mate voorhanden was.

Hiermee waren ideale condities geschapen voor een ware speculatiehause. Er lagen gouden kansen voor ieder die tóch racisme kon aanbieden, bijvoorbeeld door het op te sporen nog voor het aan de oppervlakte kwam. Prospectors gingen op zoek naar verborgen aders van het kostbare spul, om bij het lichtste vermoeden van een racismevoorkomen hun claim af te perken.

Tot in de jaren tachtig, toen andere welzijnsinstanties de duimschroeven kregen aangelegd vanwege de crisis, draaide het minderhedenbedrijf onverdroten door. Controle bleef uit, gevallen van wanbeheer, soms uitlopend op grootscheepse criminaliteit, werden door de vingers gezien en het budget bleef stijgen. Dat was de situatie die ik beschreef in 1986.

Jaren negentig: het taboe krimpt

Een taboe is iets dat in een bepaalde cultuur zo diep wordt verafschuwd en gevreesd dat een discussie over de verwerpelijkheid ervan niet wordt geduld. Bij ons is sinds de Tweede Wereldoorlog racisme zo'n taboe.

Toch zijn taboes niet constant: met de tijd dijen ze uit en krimpen ze in. Zo volgde na de antiracistische golf van de jaren tachtig een periode waarin het sterk opgerekte taboe op racisme en discriminatie weer inboette aan reikwijdte en intensiteit. In 1991 gooide Bolkestein de knuppel in het hoenderhok door vraagtekens te zetten bij de manier waarop de integratie van Turken en Marokka-

nen in Nederland werd aangepakt. Na aanvankelijke verkettering oogste hij instemming en navolging. Zo ging het CBS in de politiestatistieken nu weer etniciteit registreren.

Precies op de overgang naar deze nieuwe periode, in 1991, kwam Philomena Essed met haar proefschrift *Inzicht in alleedaags racisme*. Zwarten worden in Nederland zwaarder onderdrukt dan in de vs, schreef zij daarin, en volledig uitgesloten van posities met een hoge status.

Esseds onderzoekmateriaal bestond uit interviews met 55 door haar zelf geselecteerde zwarte vrouwen in Nederland en de Verenigde Staten en was dus niet representatief. Toch trok zij algemene en vérgaande conclusies over de hele Nederlandse samenleving. Op grond van dit proefschrift verleende de Universiteit van Amsterdam haar het predikaat ‘cum laude’.

Ook recensenten gingen voorbij aan het ontbreken van systematische empirische toetsing en toonden zich enthousiast. Totdat in 1992 Jérôme Inen, student aan de School voor Journalistiek, een aantal van die recensenten interviewde voor zijn scriptie en aantoonde dat zij ontwijkend of angstig hadden gereageerd en hun toevlucht hadden gezocht in positieve discriminatie en zelfcensuur.

‘Toen achteraf bleek dat het proefschrift een rommel-tje was, had ik spijt,’ bekende de recensent van *Trouw*. ‘Ik dacht: zij is een vertegenwoordiger van een minderheids-groep, dus zal zij wel gelijk hebben.’ Ook bij *de Volkskrant* gaf men toe dat niemand een kritische bespreking had aangedurfd.

Een totale ommekeer binnen twee jaar – Essed had de pech dat haar boek precies verscheen op het moment dat de eerste antiracistische golf wegebde, het debat werd

opengebrouwen en meer ruimte ontstond voor het bespreken van problemen rond immigratie en integratie.

Esseds proefschrift raakte door deze snelle omslag tijdelijk uit de gratie. Toch was het een belangrijk boek: het was de eerste manifestatie van een nieuw zelfbewustzijn onder een deel van de opkomende zwarte intelligentsia. En van de grandioze overdrijving waarmee vertegenwoordigers van deze groepering in samenspel met schuldbewuste autochtonen de zwart-wittegenstelling in Nederland zouden gaan aandikken.

Na de moord op Theo van Gogh

In 2005, kort na de moord op Theo van Gogh, loste Geert Mak met zijn pamflet *Gedoemd tot kwetsbaarheid* het startschot voor een nieuwe periode van racisme-alarm. Mak schetste een apocalyptisch Nederland, waar 'in de media de kelders opengingen, en de jarenlang opgespaarde vreemdelingenhaat naar buiten spatte'. Discriminatie en racisme dreigden tot nieuwe grondwaarden te worden verheven. Media en politiek bedreven een 'handel in angst'.

Maks diagnose maakte school. 'Een bruisende haat, die in de diepste onderbuik van Nederland verborgen was, schoot via de mond als een groene smurrie eruit,' schreef bijvoorbeeld columnist Youssef Azghari.

Inderdaad vonden na de moord incidenten plaats, waarvan er twee landelijke aandacht trokken. In het dorp Uden brandde een islamitische basisschool af, in het nabijgelegen Helden de moskee. Heel Helden schoot daarna te hulp bij de herbouw van 'onze moskee' en twee Marokkaanse Heldenaren kregen een lintje voor hun inspanningen om 'de boel bij elkaar te houden'. Het werd nooit 'wij' tegen 'zij', vertelde een van hen, 'we kregen zo ongelooflijk veel bloe-

men, zo veel lieve reacties, zo veel steun en hulp van autochtone Heldenaren die het ook allemaal verschrikkelijk vonden’.

Andere ernstige geweldsincidenten waren er niet. Ook bleven de media en het overgrote deel van de politici uitgesproken genuanceerd. Volgens Mak maakten ‘de media’ zich na de moord op grote schaal schuldig aan generalisatie, door ‘de moslims’ gelijk te stellen aan terroristen en jihadstrijders. In werkelijkheid was het tegendeel het geval: media herhaalden keer op keer dat problemen werden veroorzaakt door een kleine groep en dat de grote meerderheid van de islamitische bevolking daarmee niets van doen had.

Dit werd bevestigd door de bestuurskundigen Maarten Hajer en Justus Uitermark, die de berichtgeving over moslims in de maanden voor en na de moord in zes grote dagbladen hebben onderzocht. Zij constateerden na de moord ‘geen eenzijdige focus op tekortkomingen van moslims en immigranten’. Als oorzaken van radicalisering onder moslims werden vooral sociaal-economische problemen en scholingsachterstanden genoemd – niet de islam. De media hebben oprecht hun best gedaan om te zoeken naar de redenen waarom sommige moslims ontsporen, concludeerden de onderzoekers.

Maarten Hajer was zelf door deze conclusies verrast: ‘Wij dachten in de kranten vooral een beeld van verharding tussen autochtone Nederlanders en moslims aan te treffen.’ En hij was niet de enige. Van de artikelen die na de moord in de onderzochte kranten verschenen over het onderwerp ‘media en moslims’, had de overgrote meerderheid als strekking dat de media te negatief schreven over moslims.

Conclusie: de enigen die in de media werden gestigmatiseerd, waren de media. Door het opkloppen van angst – niet voor de buitenlanders maar voor zichzelf.

De tweede antiracistische golf

Met deze episode was de toon gezet voor een tweede antiracismegolf, die nog steeds voortduurt. Vanaf 2011 zwol die golf verder aan doordat de Zwarte-Pietdiscussie losbarstte, waarin de notie van een racistisch Nederland opnieuw met grote vanzelfsprekendheid naar voren wordt gebracht en door velen beaamd. Het racismespook ram-melt weer even akelig met zijn ketenen als in de jaren tachtig. Daarbij wordt ook weer naarstig gespeurd naar ondergrondse racismevoorraden, met als nieuw zoekge-bied de sociale media.

Maar ook zijn er duidelijke verschillen met de eerste antiracistische golf. Zo hebben allochtone woordvoerders de voortrekkersrol overgenomen. Ook het schrikbeeld waaraan wordt gerefereerd is daarmee verschoven: het ‘autochtone’ trauma van de Tweede Wereldoorlog, met ‘herlevend racisme en fascisme’ als grote gevaren, maakte plaats voor het ‘allochtone’ trauma van kolonialisme, sla-vernij en pietvrees.

Een tweede verschil is dat de antiracistische agenda veel-omvattender is geworden. Anders dan bij de eerste golf wordt nu ook respect op cultureel gebied geclaimd: aan-passen van racistisch geachte symbolen zoals Zwarte Piet, erkenning van racistische wandaden uit verleden en heden, identiteitsclaims en kritiek op ‘culturele toe-eigening’, al dan niet vergezeld van een eis tot financiële compensatie.

Het derde verschil met de antiracistische golf van de ja-ren tachtig is dat het antiracisme feller is geworden. Dit